

Art-Sanat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Kozan Eskikabasakal/Peri Yerleşimi ve Hristiyan Mimarisi

Kozan Eskikabasakal/ Peri Settlement and Its Christian Architecture

Hasan BUYRUK^{*}

Öz

Perili Kale veya Peri Kalesi ismiyle de bilinen antik yerleşim, Adana iline bağlı Kozan (Sis) ilçesinin Eskikabasakal köyü sınırları içerisindeki Döşeme mevkiinde yer almaktadır. Perili yerleşimi yaklaşık olarak 400 m rakımlı bir tepe üzerinde ve daha çok da doğu yamaçlarına yayılım göstermektedir. Perili yerleşiminin yaklaşık olarak 6 km batısında Kozan ilçesi, 7,5 km kuzeydoğusunda ise Kozan'ın Acarmantaş köyü ve bu köyün sınırları içerisinde bulunan Bucak Kalesi yer almaktadır. Yerleşim yeri günümüze büyük oranda tahrip olmuş biçimde ulaşmıştır. Yerleşimde iki kilise, üç şapel/vaftizhane, kaya mezarları, bir su kuyusu, bir çeşme ve çok sayıda antik döneme ait yapı kalıntıları ve izleri mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, ilgisizlik sonucu yapılan kaçak kazılar, hemen yanı başında yer alan maden ocağının korumasız çalışmaları ve doğal sebeplerden dolayı tamamıyla yok olmaya yüz tutmuş bu tarihî yerleşimin üzerinde yer alan mekânların tespitini yapmaktır. Bunun için alan taranmış, tespit edilen ve plan veren yapıların çizimleri yapılarak fotoğraflamak suretiyle mevcut durumları incelenmiştir. Yerleşim geniş bir alana yayıldığından ve büyük bir kısmının tanımlanamayacak derecede tahrip olmasından dolayı bazı yapı kalıntılarının tespiti mümkün olmamıştır. Bu çalışma Peri Yerleşimi'ndeki kilise ve şapelleri kapsamaktadır. Bu çalışmada Hristiyan mimari eserleri detaylı tanımlanarak plan ve fotoğraflarla bilim dünyasına tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kozan, Peri Yerleşimi, Kilise, Şapel, Yapı Kalıntıları, Hristiyanlık, Bizans Mimarisi

Abstract

The ancient settlement, also known as Perili Castle or Peri Castle, is located in the Döşeme locality within the borders of Eskikabasakal village of Kozan (Sis) district of Adana province. Perili settlement is on a hill with an altitude of approximately 400 m and spreads mostly on the eastern slopes. Approximately 6 km west of Perili settlement, Kozan district is located, 7,5 km northeast of Kozan's Acarmantaş neighbourhood and Bucak Castle, which is within the borders of this neighbourhood. Today, the settlement has reached a largely destroyed form. There are two churches, three chapels/baptisteries, rock tombs, a water well, a fountain and many ancient buildings' remains and traces in the settlement. The aim of this study is; Illegal excavations made as a result of neglect, the unprotected works of the mine right next to it and the determination of the places on this historical settlement, which is on the verge of extinction due to natural reasons. For this purpose, the area was scanned, the drawings of the structures that were determined and giving plans were made and their status was determined by photographing them. It was not possible to detect some building remains because the settlement was spread over a large area and a large part of it was destroyed to an extent that it could not be identified. This study covers the churches and chapels in the Peri Settlement. In this study, Christian architectural works will be defined in detail and will be introduced to the world of science with plans and photographs.

Keywords

Kozan, Fairy Settlement, Church, Chapel, Building Ruins, Christianity, Byzantine Architecture

* **Sorumlu Yazar:** Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-posta: hasanbuyruk76@gmail.com ORCID: 0000-0001-5006-0990

Atf: Buyruk, Hasan. "Kozan Eskikabasakal/Peri Yerleşimi ve Hristiyan Mimarisi." *Art-Sanat*, 20(2023): 61–83. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1260898>

Extended Summary

The ancient settlement, known as “Perili Castle” or “Peri Settlement”, is located on a hill with an altitude of 410 m and on its slopes, in the Döşeme locality, within the borders of Eskikabasakal village, in Kozan (Sis) district of Adana province. The name of the settlement, which is known as Perili Kale or Peri Castle by the residents today, is not known in the Byzantine or Armenian periods. There are two churches, three chapels/baptisteries, rock tombs, a water well, a fountain and many ancient buildings’ remains and traces in the settlement.

The churches numbered 1 and 2 in the settlement are in harmony with the churches of the Cilicia region with their general arrangements and basilical plan schemes and show common features. Particularly, the column fragments seen in the ruins of Church No. 1 located in the center of the settlement appear as important evidence in terms of showing that the separation of the naves was provided by columns. It is known that the separation of the naves is usually provided by columns in the churches of the Cilicia and Isauria regions. The lack of capitals of the columns made of limestone shows itself as a major deficiency in terms of dating and periodization. We believe that these pieces, which are likely to be found in the cleaning work to be done in the churches in the future, will fill a big gap.

Churches, chapels, burial structures, fountains, water wells and other buildings in the settlement were built with cut stones obtained from limestone cliffs peculiar to the region. Churches and other structures in Cilicia, especially in Kozan, Anavarza, Kadirli, Hierapolis Kastabala, Ferhatlı and Akören, which are close to the settlement, were built of large and small cut stones made of the same material. While large hewn stone rows were used in the apses of churches No. 1 and 2, smaller serrated worked stones were used in other places, especially on the inner sides. It is seen that the same smooth block stones were used in the corner connections of the chapel adjacent to the church No. 2. Since the walls of both churches and chapels have largely collapsed, it does not seem possible to get an idea about the formation of the vault.

In both churches, the apse is single and built outward. While the apse in Church No. 1 is half-round inside and outside, in Church No. 2 it is half-round inside and five sections on the outside. In the chapel of Church No. 2, the double apse was cut by a flat wall in the east. It is possible to see the apse arrangement of church No. 1 and the chapel structure next to it in the Anavarza rock church and the Lykia Region Andriake A, B, C, and D churches. The apse form of Church No. 2 can be followed in the Anavarza Apostles Church, Anavarza Southwest Church, Kozan Ferhatlı Church, Kozan Yetçakırı Church, Hierapolis Kastabala Church, and Meryemlik Zenon Church. Again, we see the double chapel plan application located next to Church No. 2 in the Lycian/Kydna Basilica, Stage 1 Early Period plan. The mouldings seen on the outside of the

apse of Churches No. 1 and 2 appear in the apses of these churches with a similar processing style. Similarly, cross motifs are seen in the Kozan Ferhatlı church apse.

It is not known whether there was a gallery floor application in the narthex and interior of both churches. As similarly, the presence of two opposing doors opening to the bema part in both churches is seen in Anavarza Apostles Church and Southwest Church. The dense rubble material accumulated inside, the wooded area prevents us from obtaining information about the flooring of both churches.

The ruins found in the Peri Settlement show that the settlement existed during the Roman Period and spread over a very large area. It is understood from the religious buildings that life here continued in the Byzantine Period. The materials used in churches, the plan forms of churches, the cross and “Christogram” motif decorations, wraps, cornice lines, etc. features, especially neighboring settlements, Anavarza, Ferhatlı, Çarakırı, Akören, Kadirli and Hierapolis Kastabala settles. It is known that the churches of Anavarza were built towards the middle and end of the 6th century, and the churches of the fairy settlement make them built at the end of the 6th century and the early Christian Period.

It is not known exactly when the settlement was abandoned. In order to determine this situation, it is necessary to look at the history of the region, but this will lead us to uncertain possible results. It is known that two earthquakes in the region during the reign of Justin in 525 and in the time of Justinian in 561 caused great damage to the settlements in the region. Again, the plague epidemic, which started in 542-543 years, caused the region to be abandoned and desolate. As a result of the Sassanid attacks that began before and the Arab raids seen since the mid-seventh century, the population of the region almost emptied, the economy collapsed, and the cities were evacuated in a war. Arab domination in Cilicia covers the years 650-965. In the first 50 years of the Abbasid period (750-800), Arabs began to settle in Cilicia. During this period, it could be a potential scenario that the settlement was left deserted. When the Byzantines recaptured the region in 965, they began to fill the region, which was completely depopulated, with people of all races. Taking advantage of this situation, Armenians began to settle in the region. In 1375, the Mamluks put an end to the existence of Armenians, who settled in the region and established administration.

It is thought that the settlement, which was thought to have been abandoned during the Arab invasion period, and the churches there, may have been revived by the Armenians, who settled here as a result of Byzantine policies, even if not due to earthquakes. Because the settlement is very close to Kozan and considering that Kozan was the capital of the Little Armenian Kingdom, the possibility of keeping this place empty decreases. As a result, it is highly probable that these churches and chapels, which are thought to have been built in the Early Byzantine Period, were used by

Armenians who settled in the region after being idle for a while. It would be more correct to discuss what kind of changes the churches and chapels might have undergone by the Armenians due to all the above-mentioned reasons. Scientific excavation and cleaning work to be carried out in the settlement in the future will enable us to reach more reliable information.

Giriş

“Perili Kale” veya “Peri Yerleşimi” ismiyle bilinen antik yerleşim, Adana ili Kozan (Sis) ilçesi, Eskikabasakal köyü sınırları içerisinde Döşeme mevkiinde, 410 m rakımlı bir tepe üstünde ve yamaçlarında yer almaktadır¹. Ören yerinin 6 km batısında Kozan, 7,5 km kuzeydoğusunda ise Acarmantaş köyü ve Bucak Kalesi yer almaktadır. Yerleşime Kozan’dan asfalt bir yol ile ulaşılmaktadır. Kozan’dan doğuya, Acarmantaş köyüne doğru devam eden yol, taşocağı önünde sonlanmaktadır. Taş ocağının alt tarafında yolun kıvrım verdiği noktada yaklaşık 900 m kuzey yönde tepeye tırmanıldığında 370 25’58.49” N 350 52’14.48 koordinatlarında bulunan Peri Yerleşimi’ne ulaşılmaktadır. Eğimli bir vadi içerisinde kurulu bulunan yerleşim uzaktan fark edilmemektedir.

Günümüzde yöre sakinleri tarafından, Perili Kale veya Peri Kalesi ismiyle tanınan yerleşimin Bizans veya Ermeni dönemindeki adı bilinmemektedir. Yapı üzerlerinde ya da civarlarında herhangi bir yazıt, günümüze ulaşmış bilinen bir belge olmadığından yerleşimin kuruluşu ve dönemleri hakkında yazılı bir bilgi bulunmamaktadır. Perili Kale günümüzdeki aktif yerleşim birimlerinden uzaktır. En yakınındaki yerleşim 6 km mesafedeki Kozan’dır. Tarihöncesi çağlardan başlayarak insan yerleşimine sahne olan Kozan’ın tarihte Sis olan adı ilk olarak Asur kaynaklarından İdrimi yazıtında Zise ile aynı olduğu sanılan “Sizzu/ Sissu” şeklinde geçmektedir.² Sis adının kaynağı ile ilgili diğer bir yaklaşım ise Sis’in Asurice “Kasis” kelimesinden “Asis”e ve a harfinin de çıkarılmasıyla “Sis”e dönüştüğüdür. Yine aynı kaynaktan Rum büyüklerinden birinin ismi olan “Salis”ten “Sis” e dönüşmüş olabileceği³, ayrıca Sis’in adının Hititler zamanında “Siyam”, Romalılar zamanında ise “Sisiyon” olarak anıldığı belirtilmektedir.⁴ Kozan ismi ise Sis yöresinde 17. yüzyılda hâkimiyeti sağladıktan sonra buraya kendi

1 Bu çalışmada tanıtıp değerlendirmeye çalışılan ören yeri, hemen bitişiğinde bulunan taş ocağı yöre sakinlerinin verdiği bilgiler sonucu tespit edilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde, ören yerinin Adana Arkeoloji Müzesi’nde bir kaydının bulunmadığı ancak Adana Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Müdürlüğüne yapılmış bir belgelenimin olduğunu öğrenilmiştir. Bitişğinde bulunan taş ocağının sınırlarını gün geçtikçe genişletmesinden dolayı her an yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan ören yerinde yapılan gezi ve gözlemler bilimsel açıdan değerlendirilmek istenmiştir. Bölgeye yapılan gezide taş ocağı yanında aşağı kilisenin sağlam kalan kısımlarının köylüler tarafından ağıl olarak; antik dönemden kalma su kuyusu ve su teknelerinin hayvanları sulamak için kullanıldığı, Roma Dönemi mezarlarının kaçak kazılar sonucu tahrip edilerek yerleşime büyük zararlar verildiği gözlemlenmiştir. Adana Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu Müdürlüğünden edinilen sit haritası yardımı ile sahanın sınırlarını belirledikten sonra, bu alan içerisinde, kısmen veya temel seviyesinde günümüze ulaşan yapılar tespit edilerek, çizim ve fotoğraflama yapmak suretiyle yerleşimdeki iki kilise, iki şapel, bir su kuyusu, bir çeşme, bir su teknesi, bir nekropol alanı ve bu alan içerisinde çoğu kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiş mezar yapılarıyla karşılaşılmıştır. Daha önce tespit edilen yerleşimle ilgili saha çalışması 2017 yılında yapılmış, yerleşim birkaç defa ziyaret edilerek, fotoğraflama ve ölçüm işlemleri gerçekleştirilmiştir. Ancak zaman darlığı vb. sebeplerle yayın yapılamamıştır. Doç. Dr. Halil Sözlü’nün 2019 yılında başlayarak Adana il sınırları içerisinde yüzey araştırması yaptığı öğrenilince, kendisiyle irtibata geçilerek konu hakkında tarafımızca akademik bir yayın yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.

2 Ahmet Ünal ve Kazım Serdar Girginer, *İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 279; Cezmi Yurtsever, *Sis Kozandağlarından Tarih Seslenirse* (Adana: İzdüşüm Yayınları, 2007), 8.

3 Ahmet Cevdet Çamurdan, *Kozan’ı Tanyalım* (Ankara: Önder Matbaası, 1973), 26.

4 Çamurdan, *Kozan’ı Tanyalım*, 46.

adlarını veren Kozanoğullarından gelmektedir.⁵

Hititler, Asurlular, Perslerin ardından MÖ 323 yılından sonra Kozan ve yöresinde egemenlik kuran Seleukoslarla Mısır'daki Ptolemius Hanedanı arasında anlaşmazlıklar çıkması neticesinde bölge bu ikili arasında birkaç kez el değiştirmiştir.⁶ Yöre Roma hâkimiyetine girdikten sonra Pompeius, MÖ 63-64 yıllarında Kilikya eyaletinin topraklarına, ismen Seleukos hâkimiyetinde gözüken Kozan'ın da bulunduğu Kilikya Pedias'ı (Ovalık Kilikya) katmıştır.⁷ Erken Bizans veya Geç Roma çağında Ovalık Kilikya iki ayrı eyalete bölünmüştür. Bunlardan "Cilicia Prima" denen batı kısmın başkenti Tarsus, "Cilicia Secunda" denen doğu kısmının başkenti ise Anazarbos'tur.⁸ 700'lerde bölgeye yönelik Arap istilaları Halife I. Velid zamanında ve 704'ten sonra da devam etmiştir. Bu saldırılar neticesinde Kilikya ve Suriye'de Bizans varlığı iyice sarsılmış ve eyalet sistemi tamamen kaybolmuştur. 800 yılı başlarında Abbasiler Kozan şehrinde küçük bir Arap kolonisi kurmuşlardır.⁹ Malazgirt Zaferi'nden sonra doğuda yerlerinden oynatılan Ermeniler, hızla Kilikya'ya akın etmişlerdir. Bölgenin etnik yapısı değiştiğinden, bundan sonra Kilikya'da Bizanslıların yanında, Ermeniler, Türkmen boyları ve Araplar arasında sürekli mücadeleler meydana gelmiştir.¹⁰

1140 yılında başa geçen II. Toros, Anavarza ve diğer şehirleri ele geçirerek gücünü arttırmıştır. II. Toros'un önderlik ettiği bu karışıklıklar 12. yüzyıl boyunca devam etmiştir. II. Leon devrinde yönetim merkezi Anavarza'dan Sis (Kozan)'e taşınmıştır.¹¹ Ermeni Krallığı en parlak dönemini II. Leon zamanında yaşamıştır. Ermenilerin dinî lideri Katagigos, Sis (Kozan)'e taşınmıştır. Kale eteğindeki manastır da bu dönemde inşa edilmiştir. II. Leon Ermeni Krallığı'nın sınırlarını Antakya'dan Alaiye (Alanya)'ye kadar genişletmiştir.¹² 1185 ile 1219 yılları arasında Kilikya'da Ermeni hâkimiyeti pekişmiş ve imar faaliyetleri artmıştır.¹³ Memlükler, Baybars zamanında Sis (Kozan) Ermeni Krallığı üzerine 1261-1262, 1266, 1273, 1275 ve 1276 yılların-

5 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, c. III (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963), 109.

6 Marcel Launey, *Recherches Sur Les Armees Helenistiques* (Paris: E. de Boccard, 1950), 476-481.

7 Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, 279; Çamurdan, *Kozan'ı Tanyalım*, 56-57.

8 Ahmet Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Arkeoloji Özel Sayısı* 15 (3), (2006), 67-102; Gilbert Dagron, Denis Feissel, *Inscriptions de Cilicie* (Paris: E. de Boccard 1987), 157-185; Mustafa Hamdi Sayar, *Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung: Inschriften aus dem Stadtgebiet und der nächsten Umgebung der Stadt* (Bonn: Habelt Verlag, 2000), 122.

9 Robert Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia* (Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1987), 233-236.

10 Hasan Buyruk, *Kilikya Ermenileri 2 Kale 2 Sülale* (Ankara Akademisyen Kitabevi, 2018), 18-20.

11 Çamurdan, *Kozan'ı Tanyalım*, 57; Thomas S. R. Boase, *The Cilician Kingdom of Armenia* (Edinburgh: Scottish Academic Press, 1978), 15-19.

12 William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (İstanbul: M.E.B Yayınları, 1960), 321-345.

13 Robin Fedden ve John Thomson, *Crusader Castles* (Londra: John Murray, 1957), 35, 97, 100.

da beş kez sefer düzenlemişlerdir.¹⁴ Bu beş seferin ancak ikisi büyük kapsamlıdır ve yarattığı sonuç bakımından da Ermenilerin bölgedeki konumlarını ciddi şekilde etkilemiştir. Bu seferler dışında 1375 yılında son sefer olmuş, böylece Sis (Kozan) kesin olarak Memlûklerin eline geçmiştir.¹⁵ Kozan ve yöresinde Memlûklerden sonra Ramazanoğulları, 1517 yılından sonra da Osmanlı İmparatorluğu hüküm sürmüştür.

1. Yerleşim

Günümüzde yerleşime ulaşabilecek herhangi bir taşıt yolu mevcut değildir. Vadinin iki yamacına kurulu yerleşime ulaşan en uygun yol, güney taraftan taş ocağı bölgesinden kuzeye yönelen patikadır. Vadi güneye, taşocağı mevkiine doğru bir meyil göstermektedir. Diğer yönlerden yerleşime ulaşmak bir hayli zordur. Perili Kale'nin yerleşim planına göre iki yamaca kurulu yerleşimin doğusunda kaya mezarları ve antik dönem mezar yapıları yer almaktadır. Kuzey tarafta antik yapı kalıntılarında ait temel izler takip edilebilmektedir. İki yamacın ortasına denk gelecek alanda ise bir kilise, güneydoğu köşesinde bir şapel, batısında bir su kuyusu ve kuzeybatı tarafında da yekpare kayadan oluşan bir çeşme yapısı yer almaktadır. Merkezdeki 1 No.lu kilisenin yaklaşık 500 m batı tarafında yer alan tepe üzerinde ikinci bir kilise ve kilisenin güneydoğusuna bitişik bir çifte şapel yer almaktadır (G. 1).

G. 1: Peri Yerleşimi Vaziyet Planı (AKTVKBKM)

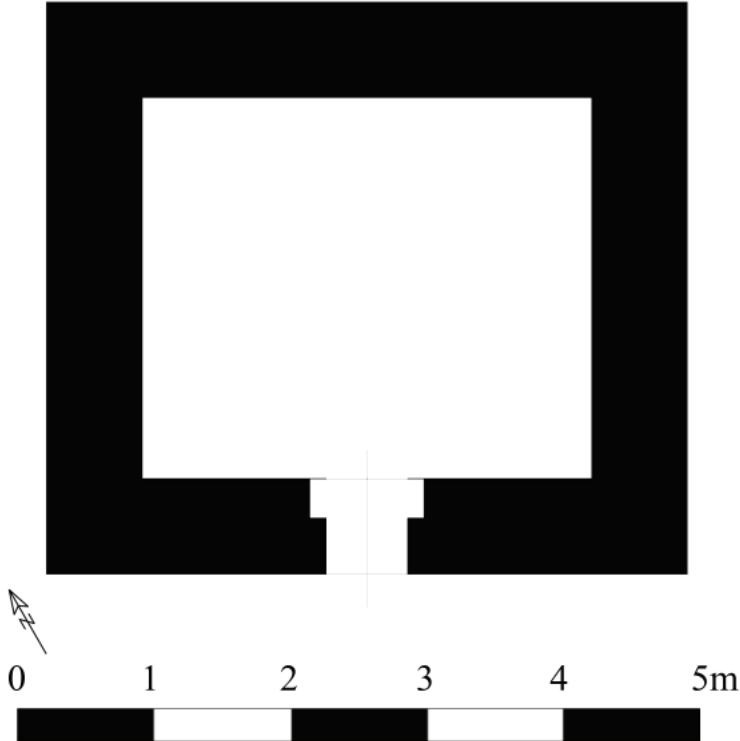
14 Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 197-210.

15 Besim Darkot, "Sis", *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, (İstanbul: M.E. B. Yayınları, 1979), 710; Angus Stewart, "The Assassination of King Het'um II: The Conversion of the Ilkhans and the Armenians", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 15/1 (Nisan 2005), 49.

Kilisenin bulunduğu tepe, güneye ve doğuya doğru kademeli taraçalar şeklinde düzenlenmiştir. Bu taraçalarda ve vadi ortasında yoğun bir yapılaşmanın varlığı, günümüze ulaşan temel izlerinden ve moloz yığınlarından anlaşılmaktadır. Yerleşimin ve kiliselerin etrafında herhangi bir sur veya ihata duvarı görülmemektedir. Yerleşim içerisinde sütun parçaları ve değirmen taşları görmek mümkünken, başlık, arşitrav, söve vb. mimari elemanlar veya parçalarına rastlanılmamaktadır. Definecilerin kazdıkları çukurların içinde veya çevresinde herhangi bir mimari plastik bulunmamaktadır.

1.1. Antik Mezar Örnekleri

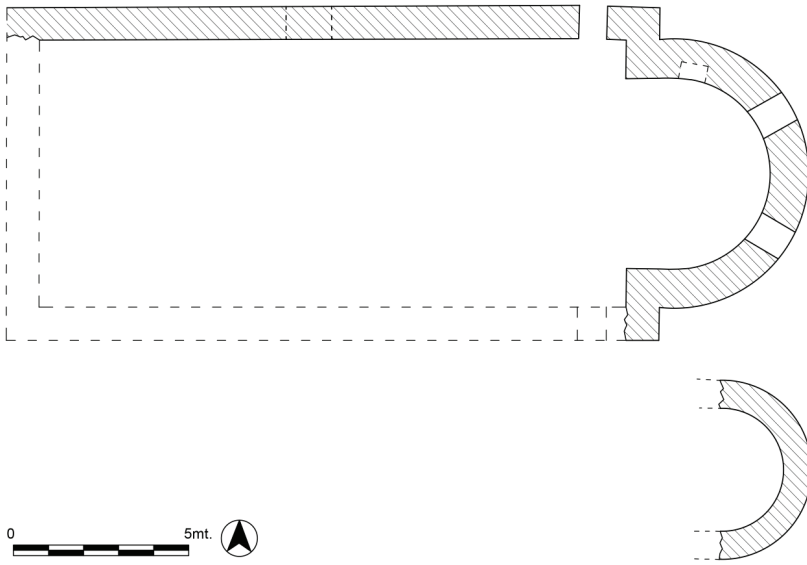
Yerleşimde bulunan bağımsız antik dönem mezar yapıları kaçak kazılar sonucunda büyük oranda tahrip olmuştur. İki üç sıra taş duvar dizisi şeklinde günümüze ulaşabilen mezar örneklerinin oldukça kaliteli düzgün kesme taşlardan inşa edildikleri anlaşılmaktadır. 0,70 m x 0,70 m ve 1,40 m x 0,53 m ölçülerindeki taşlar kuru duvar tekniği ile örülmüştür. Günümüze ulaşan mezarlarda duvar kalınlığı 0,70 m, yüksekliği ise 0,70 m ile 1,00 m arasında değişmektedir. Mezar ölçüleri içten 3,30 m x 3,90 m ile 3,30 m x 2,80 m aralığındadır. Mezarların giriş kapı genişlikleri de 0,60 m ile 0,75 m arasında değişmektedir (G. 2).

G. 2: Peri Yerleşimi Antik Mezar Planı (Seçkin Evcim, 2017).

1.2. 1 No.lu Kilise

Üzerinde ve civarında herhangi bir yazıt bulunmayan kilise, 37° 25'58.49" N 35° 52'14.48 koordinatlarında¹⁶ yerleşimin ortasına denk gelecek merkezde yer almaktadır. Günümüzde büyük oranda yıkılmış olan kilise kuzey duvarının bir kısmı ve üç dört taş sırası apsisiyle kısmen ayakta. İçten 8,10 x 21,15 m ölçülerindeki kilise, yöreye has kalker taşlarla inşa edilmiştir. Büyük kesme taşlar, 0,70 x 0,50, 0,60 x 0,40, 0,50, 0,50 x 0,50 m gibi değişken ölçüler vermektedir. Duvarların kalan kısımlarından anlaşıldığı üzere kilisede duvar kalınlığı naos mekânında 0,95 m iken apside bu kalınlık 1,10 m'ye çıkmaktadır. 4,40 m derinliğindeki apsis kısmında yoğun bir moloz tabaka mevcut olduğundan zemin ile ilgili bir fikir yürütmek söz konusu değildir. Günümüze ulaşan kalıntılar kilisenin tek apsisli olarak inşa edildiğini göstermektedir (G. 3).

G. 3: 1 No.lu Kilise Planı (Seçkin Evcim, 2017).

Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin batısında bir narteksinin olup olmadığı tam olarak tespit edilememekle birlikte arazinin eğimli yapısı göz önünde bulundurulduğunda bu yönde narteks için uygun bir alanın olmadığı düşünülmektedir. Kilisenin naos mekânını da içine alacak şekilde güneye doğru genişleyen bir ağıl yapısı oluşturulduğundan genel plan şemasıyla ilgili bir görüş ileri sürmek zordur. Bu zorluk kilisenin batı tarafında kendisini daha çok hissettirmektedir. Zira kiliseden kalan yapı taşlarıyla oluşturulan batı kısmının sınırlarını belirlemek güçtür. Kilisenin güney sı-

16 Halil Sözlü, "Ortaçağ'dan Günümüze Adana İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2019-2020 Yılı Çalışmaları", 2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları, c. 2 (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2022), 7-30 .

nırını belirlemek daha kolaydır. Güney sınırı belirlemek için apsis büyük bir katkı sağlarken, apsis hizasında ayakta duran bir söve parçası bu konuma destek sağlamaktadır. Kilisenin kuzey duvarı, apside kadar 16,75 m uzunlukta devam etmekte olup, iç taraftan 2,50 m ile 1,50 m arasında değişen yükseklikte ayakta durmaktadır (G. 4). Kuzey yamaçtan akan toprak bu tarafın duvar yüksekliğini kapatmıştır. Kilisenin kuzey duvarında apsis ile bağlantı yerinin 0,75 m batısında bemaya açılan küçük bir kapının varlığı dikkat çekmektedir. Yamaçtan akan molozların doldurduğu 0,80 m genişlik ve 0,95 m derinlikteki lentolu kapının yüksekliğini tam olarak belirlemek oldukça zordur. Kilisenin naos mekânının tabanı toprak ve çim ile apsis kısmı ise duvarlardan dökülen yoğun moloz ile kaplı olduğundan zemin kötü ve döşemesi hakkında fikir beyan etmek oldukça güçtür.

G. 4: 1 No.lu Kilise Genel Görünüm (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

Kısmen ayakta olan kuzey duvarı üzerinde herhangi bir pencere açıklığı veya buna işaret eden bir bulgu görülmemektedir. Ancak bu duvar üzerinde sonradan örüldüğü düşünülen bir kısım, kapıya işaret edebilir. Örülen kısım, kuzey taraftaki tek kalıntı olan lento parçasının karşısına denk geldiğinden, kilisenin kuzey ve güney duvarında karşılıklı birer kapı bulunduğu fikrini desteklemektedir.

Kilisenin iç düzenlemesi hakkında fikir yürütebilecek çok fazla bir kalıntı yoktur. Ancak in-situ şeklinde görülen bir iki sütun parçası naos mekânı ile ilgili bir öneride bulunmamızı kolaylaştırıcı elemanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Yıkıntılar arasın-

da görülen 0.40 m. çapındaki kalker sütun gövde parçaları yapının, iç genişliğini de göz önünde bulundurularak üç nefli bazilikal planda olduğunu düşündürmektedir. Kilisenin dikdörtgen şeması gereği iki sıra sütunun böldüğü iç mekân beşik tonoz örtülü olmalıdır. Yıkıntılar arasında sütun başlıklarına rastlanılmadığından dolayı bir fikir ileri sürmek olası değildir. 1 No.lu kilise için günümüze ulaşan kalıntılardan yola çıkarak naos mekânına açılan, batı, kuzey ve güneyden olmak üzere üç büyük kapı, bema bölümüne karşılıklı açılan iki küçük kapının varlığı önerilebilir.

Kilisenin apsis kısmı 5,40 m genişlik ve 4,40 m derinliktedir. Apsisteki günümüz duvar yüksekliği ise 1,70 m civarındadır. Apsis içten ve dıştan yarım daire formdadır (G. 5). Apsis naosa göre daha yoğun moloz tabaka altındadır. Kalan izlerden ve molozların elverdiği ölçüde anlaşıldığına göre apsisin kuzeybatı kısmında 0,80 m genişliğinde bir nişin varlığı seçilebilmektedir. Yine kalan izler ve imkânlar dâhilinde apsisin doğusunda merkezin iki yanında 0,90 m genişlikte iki pencerenin varlığı tespit edilebilmektedir. Apsisin genel şemasından yola çıkılarak üst örtünün yarım kubbe olabileceği önerilebilir. Kilisenin diğer kısımlarına nazaran apsisde daha kaliteli, büyük ve pürüzsüz kesme taşlar kullanılmıştır.

G. 5: 1 No.lu Kilise Apsis Dış Görünüm (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

1.3. Şapel

Bu bölüm 1 No.lu kilisenin güneydoğu ucunda yer almaktadır. Günümüzde büyük oranda ortadan kalkan şapelin sadece apsis kısmı kısmen ayakta. Şapelin inşa edildiği konum kiliseyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Üst örtüsü tamamıyla yıkılmış olan şapelin batıya doğru ne kadar devam ettiğini de günümüz şartlarında saptamak söz konusu değildir (G. 6). Moloz dolgu ve toprak tabakası temizlendiğinde ancak bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Mevcut hâliyle ancak önerilerde bulunmak mümkündür. Şapelin apsisinin dış tarafları tamamıyla toprak dolgu altında kalmıştır. Yarım yuvarlak apsisinin iç tarafı kaba yonu taşlarla örülmüştür. Bu hâliyle de merkez kilise apsisinden kalite bakımından düşük düzeydedir. Apsisten günümüze ulaşan beş altı taş sırası üzerinde herhangi bir sıra izi görülmemektedir. Yükseklik ise 1,50 m ile 1,70 m aralığında değişmektedir.

G. 6: 1 No.lu Kilise Şapeli Apsisi (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

Süsleme: Kilise ve şapel büyük oranda yıkıldıklarından ve zemin moloz ile toprak tabakası altında kaldığından zemin kaplaması hakkında bir fikir ileri sürmek mümkün değildir. Her iki yapıda da ayakta kalan duvarların iç yüzeyleri herhangi bir süsleme ögesi barındırmamaktadır. Ancak kilisenin apsis kısmında görülen üç sıra silme dizisi barındıran taşlar ve yine apsisin doğusunda in-situ “den dan” motifli taş parçası süsleme fragmanları olarak ilgi çekici örneklerdir.

1.4. Çeşme

1 No.lu kilisenin yaklaşık 30 m kuzeybatısında bulunan çeşmenin uzun kenarı 0,80 m kısa kenarı ise 0,40 m ölçülerinde yekpare kalkerdendir. Önündeki kare havuzu kırılarak tahrip edilmiştir. Çeşmenin günümüzdeki yüksekliği 0,80 m'dir. Çeşmenin alınışına 0,05 m çapında su kanalı oyulmuştur. Çeşme günümüzde aktif değildir.

1.5. Su Kuyusu

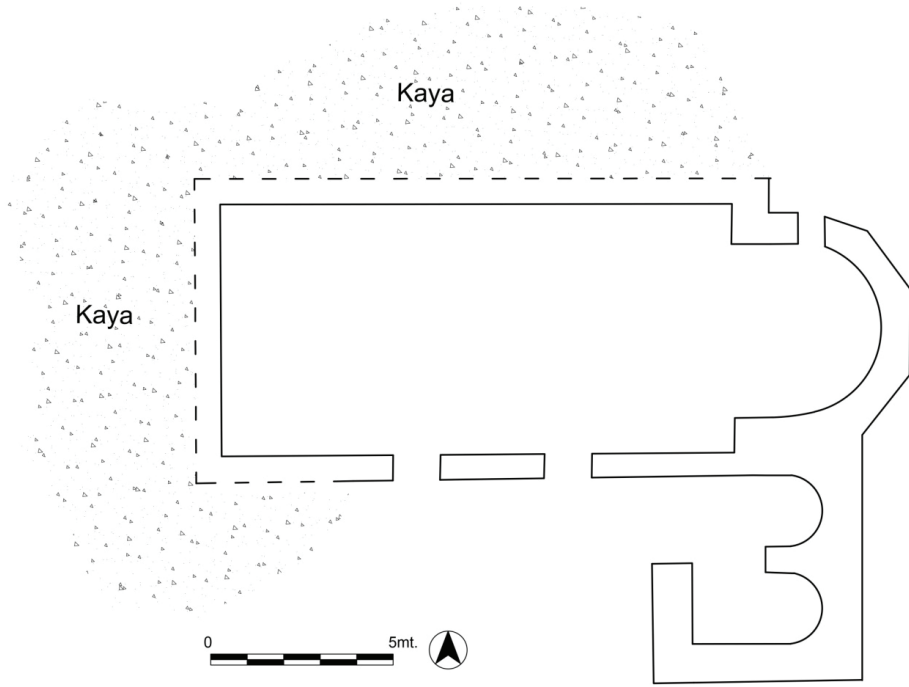
1 No.lu kilisenin yaklaşık 50 m batısında 0,70 x 0,70 m ölçülerinde kare bir su kuyusu yer almaktadır. Düzgün kesme taşlardan örülerek yapılan su kuyusu yaklaşık 20-25 m derinlikte olup günümüzde aktiftir. Ören yerinde davar sürüleri yayan köylüler su ihtiyacını bu kuyudan karşılamaktadırlar.

1.6. 2 No.lu Kilise

Bu yapı 1 No.lu kilisenin yaklaşık 500 m batı tarafında bulunan tepe üzerinde, 37° 25'57.69" N 35° 52'07.34" koordinatlarında¹⁷ yer almaktadır. 1 No.lu kiliseye oranla daha sağlam durumdadır. Kilise, ören yerinin tamamına ve önündeki vadiye hâkim bir konumdadır. Üzerinde ve civarında herhangi bir yazıt bulunmadığından ve bilinen dönem kaynaklarında zikredilmediğinden dolayı kilise ve yerleşimin orijinal ismi konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Kilise ve şapellerin üzerinde kuruldukları tepe tesviye edilerek bir alan oluşturulmuş ve oluşturulan bu alan üzerine de yapılar inşa edilmiştir. Tepenin üzerindeki yer sıkışıklığı sebebiyle doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin kuzey ve batı duvarları mevcut kayaların düzleştirilmesiyle oluşturulan yüzeylere bitişik şekilde örülmüştür (G. 7). Bu işlem kilisenin güney duvarının 3,00 m'lik kısmına da uygulanmıştır. 2 No.lu kilise yerleşimde en iyi korunan yapılardandır. Özellikle kayalara bitişik inşa edilen batı ve kuzey duvarları yer yer çatı hizasına yakın ayakta kalabilmiştir. Kilsede bir narteks düzenlemesi yoktur. Çünkü yapının konumlandığı kayalık alan bu uygulama için uygun değildir.

17 Sözlü. "Ortaçağ'dan Günümüze Adana İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2019-2020 Yılı Çalışmaları", 7-30.

G. 7: 2 No.lu Kilise Planı (Seçkin Evcim, 2017).

Kilise, iç taraftan 6,90 x 17,05 m ölçülerinde olup duvar kalınlığı 0,70 m’dir. Kilise tamamıyla taş malzemedен inşa edilmiştir. Duvarlar sandık duvar tekniğinde yapılmış olup iç dolgusu harç ve moloz taş malzemedir. Kilise genel hatlarıyla bazilikal bir düzenleme göstermektedir (G. 8). Ancak kilisenin planının tam olarak anlaşılabilmesi için, naostaki moloz malzemenin kaldırılarak zeminin temizlenmesi ve cephe rölevelerinin çizilmesi gerekmektedir. Kilisenin içinde günümüzde dört adet büyük ağaç yanında yukarıdan yuvarlanmış kaya parçaları ve özellikle doğu kısmında apsis ve üst örtüden dökülen taşlar bulunmaktadır. Moloz dolgu özellikle doğuya doğru 1,50 m yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Bunların çoğunu da düzgün kesme taş malzemeler oluşturmaktadır.

G. 8: 2 No.lu Kilise Duvar Yapısı (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

Kilisenin dışı taşkın tek bir apsi vardı. Apsis, içten yuvarlak, dıştan ise beş bölümlüdür. Bölümler dış taraftan keskin hatlarla belirtilmiştir. Apsisin güneydeki bölümüne bitişik olarak çifte şapel yapısı inşa edilmiştir. Apsis büyük oranda yıkıldığından dolayı pencere sayısı ve formlarıyla ilgili ve yine apsis iç mekân düzenlemesi hakkında yoğun molozdan dolayı bir fikir beyan etmek söz konusu değildir (G. 9). Apsis kısmının kuzey duvarından iç mekâna açılan 0,74 m genişliğindeki atkı taşlı bir kapının varlığı dikkat çekicidir. Kilise iç mekânında pastaphorium odaları veya bunların işlevini üstlenen oda veya bölümlerin varlığı konusunda da net görüş ortaya koymak zordur.

G. 9: 2 No.lu Kilise Üstten Görünüm (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

Kilisenin güney duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Bu kısımdaki duvar daha çok temel seviyesinde takip edilmektedir. Ayakta kalan sövelerden bu duvar üzerinde iki kapının varlığı tespit edilebilmektedir. Güney duvarında batıdan doğuya doğru 4,70 m devam eden duvar 1,30 m genişlikteki 1. kapıyla bölünmektedir. 1. kapıdan 2,85 m daha devam eden güney duvarı 2. bir kapıya geçit vermektedir ki bu kapı da 1,30 m genişliktedir. Bu kapıdan da 3,90 m devam eden duvar apsis çıkıntısında sonlanmaktadır. Kapıların yekpare silmeli söveleri ayaktadır. Kapıların derinliği 0,70 m olarak ölçülürken yükseklikleri ve formları hakkında bir fikir yürütmek söz konusu değildir.

Kilisenin duvar tekniği genel olarak bölgeseldir. Bölgedeki diğer kiliselerle uyumludur. Kilisede dört tip taş işçiliği görülmektedir. Bunlar; yer yer düzeltilmiş ama çoğunlukla moloz taş, küçük boyutlarda işlenmiş kesme taş, yüzleri tırtıklı kare formlu taşlar ve düzgün büyük taşlar. Duvarlar, kireç ve kum ile yapılmış kirli beyaz renkli sert bir harçla karılarak örülmüştür. Kullanılan taş malzeme yerleşim ve civarında yoğun şekilde bulunan kalker ve kireç taşıdır. Yerleşim ve civar tepeler tümüyle kalker kayalıklardan oluşmaktadır. Bu taşlardan büyük kesme taşlar apsis kısmında, küçük boyutlarda işlenmiş kesme taşlar daha çok kuzey duvarda, tırtıklı kare formlu taşlar batı ve güney duvarda, moloz taşlar ise daha çok dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Kuzey duvarda görülen taş şekil ve işçilikleri bu duvarın birkaç dönemde tamirden geçtiğini düşündürmektedir.

Kilisenin duvarlarındaki taş yüzeyleri detaylı incelendiğinde buralarda sıva kalınlıkları görmek mümkündür. Yapının üst örtüsünün olmayışı, duvarları iklim şartlarının tahrip edici etkisine maruz bıraktığından olması muhtemel sıvaların döküldüğünü düşündürmektedir. Taşlar üzerinde görülen küçük sıva izleri üzerinde herhangi bir süsleme unsuru seçilmemektedir. Kilise sınırları içerisinde ve çevresinde sütun, başlık vb. mimari elemanlara rastlanılmamıştır. Kilise ve civarında yapılan kaçak kazılar sonucunda etrafa dağılmış şekilde, pişmiş toprak malzeme parçaları arasında pişmiş topraktan yapılmış ve lahit kapağı parçası olduğu düşünülen parça ilgi çekicidir.

1.7. Şapel

2 No.lu kilisenin güneydoğu köşesini oluşturan ve kiliseye bitişik olarak inşa edilen, büyük, kareye yakın planlı yapı genel özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla bir çifte şapel veya şapel ve vaftizhane olmalıdır. Bu yapının kuzey duvarı aynı zamanda kilisenin güneydoğu köşesidir. Şapelin doğusu kiliseninki gibi meyilli tepenin sınırını oluşturmaktadır. Bu yüzden şapelin doğu tarafı olduğundan yüksek görülmektedir. Yapının üst örtüsü tamamıyla çökmüştür. Günümüzde duvarlar ve apsisler kısmen ayakta ve duvar yükseklikleri 1,50 m civarındadır (G. 10).

G. 10: 2 No.lu Kilise Vaftizhane/Şapelleri (Hasan Buyruk arşivi, 2017).

Yapı batı ve güneyden 5,40 m ölçülerindedir. Doğu tarafı kilisenin apsisiyle birleştiğinde dolay 6,15 m uzunluğuna erişmiştir. Yarım daire apsiser 1,70 m ölçülerindedir. Form ve ölçü olarak birbirlerini tekrarlamaktadır. Yapının üst örtüsü tamamıyla çöktüğünden bütün malzeme iç mekânı doldurmuştur. Yapının iç temizliği yapılmadan zemin ve döşemesi hakkında fikir yürütmek olası değildir. Her iki apsisde de yoğun bir şekilde kalın tabakalar hâlinde kirli beyaz renkli sıvalar görülmektedir. Ancak sıvalar üzerinde herhangi bir süsleme unsuru mevcut değildir.

Günümüze ulaşan kalıntılar, yapıya batıdan bir kapıyla girildiğini göstermektedir. Zira kilise kapılarıyla aynı formda yapılmış in-situ bir söve parçası bunun en iyi kanıtıdır. Silmeli söve parçası her iki yapının ortasına denk gelecek yerde durduğu için şapellere girişin tek kapıdan sağlandığı fikrini desteklemektedir. Çünkü batı duvarı üzerinde ikinci bir kapıya işaret eden başka bir kalıntı görülmemektedir. Muhtemelen iki şapel iç taraftan bir kapıyla birbirine bağlanmaktaydı. Kilisenin apsinden de şapele herhangi bir bağlantı açıklığı tespit edilememiştir. Her iki apsisin de kapıya uzaklığı, yarım daire dâhil 4,30 m'dir. Apsislerin doğudan dış kaplama taşlara mesafesi ise 1,10 m'dir. Bu ölçüler güney duvarda da tekrarlanmaktadır.

Şapelin genel mimari yapısı ve taş işçiliği bitişiğindeki kilise ile uyumludur. Yapıda kapı söve parçası dışında dışarıyla bağlantıyı sağlayacak herhangi pencere, baca vb. bir iz görülmemektedir. Genel şema yapının örtüsünün tonoz örtü olduğunu düşündürmektedir. Şapelin iç kaplama taşları sıvanmaya müsait olarak kesme tırtıklı taşlardır. Dış tarafta ise köşelerde kilisenin apsisinde görülen düzgün büyük blok taşlar kullanılmışken duvarların devamında daha küçük ebatlı kesme taşlar kullanılmıştır.

Süsleme: Kilise ve şapel büyük oranda yıkıldıklarından ve zemin moloz ile toprak tabakası altında kaldığından zemin süslemesi hakkında bir fikir ileri sürmek mümkün değildir. Her iki yapıda da ayakta kalan duvarların iç yüzeylerinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. 1 No.lu kilisede de bahsedildiği gibi yine aynı üslupta sövelerde ve apsisin dış tarafında ikili ve üçlü olarak silmeler görülmektedir. Yine 1 No.lu kilisede in-situ olarak görülen “den dan” süslemeli iç bükey fragmanları hem kilise hem de şapellerin moloz yıkıntıları içinde görmek mümkündür.

Kilisenin doğusunda apsisin baktığı yamaç üzerinde apsisten döküldüğü düşünülen taşlar üzerinde motifler mevcuttur. Bu motifli taşlar incelendiğinde motiflerin oyma tekniği ile yapıldıkları görülmektedir. Bu motifler Christogram ve Malta haçı olarak bilinen eşit kollu haç tasvirleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eşit kollu haçların bazıları daire içine alınmışken bazıları serbest şekilde işlenmiştir. Yine haçların bir kısmının aralarında balık figürleri varken bir kısmı boş bırakılmıştır.

Yerleşimde tam olarak tanımlanamayan birkaç mimari birim daha bulunmaktadır. Şimdiye kadar bilinmeyen ve üzerinde çalışılmayan ören yerinin ve civarının

esaslı olarak taranması, buradaki Roma ve Bizans devri yapılarının tespit edilmesi ana hatlarıyla tanımlanması, Bizans'tan sonra niçin terk edildiği ve iskân görmediği konularının açığa kavuşturulması gerekmektedir. Yine yapı kalıntılarının bu hâlleriyle belgelenmesi, yanı başında bulunan taş ocağının yerleşimi yok etmeden çalışmaların ivedilikle başlatılması elzemdir. Yerleşimdeki kiliselerin rölevelerinin çizilmesi, topoğrafyanın çıkartılması, burada yapılacak kazı ve temizlik çalışmalarıyla bir bütünlük oluşturacaktır. Bu sayılan ve benzer bilimsel uygulamalar yapıldığı takdirde yerleşimin tam anlamıyla anlaşılabilmesi ve kesin sonuçlara ulaşılması mümkün olacaktır.

2. Değerlendirme

Yerleşimde bulunan 1 ve 2 No.lu kiliseler, genel düzenlemeleri ve bazilikal plan şemalarıyla Kilikya bölgesi kiliseleriyle uyum içinde olup ortak özellik göstermektedir. Özellikle yerleşimin merkezinde yer alan 1 No.lu kilise kalıntıları içerisinde görülen sütun parçaları, neflerin ayrımlarının sütunlarla sağlandığını göstermesi bakımından önemli bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilikya ve İsauria bölgesi kiliselerinde de nef ayrımlarının genellikle sütunlarla sağlandığı bilinmektedir. Kalkerden yapılmış sütunların başlıklarının bulunmaması tarihleme ve dönemleme yapılması açısından büyük bir eksiklik olarak kendini göstermektedir. İleriki zamanlarda kiliselerde yapılacak temizlik çalışmalarında ele geçmesi muhtemel bu parçalar büyük bir açığı kapatacaktır.

Yerleşimdeki kiliseler, şapeller, mezar yapıları, çeşme, su kuyusu ve diğer binalar yöreye özgü kalker kayalıklardan elde edilen kesme taşlarla inşa edilmişlerdir. Kilikya'da özellikle yerleşime yakın Kozan, Anavarza, Kadirli, Hierapolis Kastabala, Ferhatlı ve Akören'de bulunan kilise ve diğer yapılar, aynı malzemeden yapılan büyük ve küçük ebatlı kesme taşlardan inşa edilmiştir.¹⁸ 1 ve 2 No.lu kiliselerin apsislerinde büyük kesme taş dizileri kullanılmışken diğer yerlerde, özellikle iç taraflarda daha küçük tırtıklı işlenmiş taşlar tercih edilmiştir. Aynı düzgün blok taşların 2 No.lu kilisenin bitişiğindeki şapelin köşe bağlantılarında da kullanılmıştır. Her iki kilise ve şapellerde de duvarlar büyük oranda yıkıldıklarından dolayı tonoz oluşumuyla ilgili bir fikir edinmek mümkün değildir.

Her iki kilisede de apsis tektir ve dışa taşıntılı olarak inşa edilmiştir. 1 No.lu kilisede apsis içte ve dış tarafta yarım yuvarlakken, 2 No.lu kilisede içte yarım yuvarlak dış tarafta beş bölümlüdür. 2 No.lu kilisenin şapelinde ise ikili apsis doğuda düz bir

18 Mary Gough, *Alahan: An Early Christian Monastery in Southern Turkey (Studies and Texts)*, (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1985), 44-49; Semavi Eyice, "La Basilique de Canbazlı en Cilicie", *Zograf* 10 (1979), 22-27; Otto Feld, "Die Beiden Kirchen in Hierapolis-Kastabala", *Studien zur spätantiken und Byzantinischen Kunst, Friedrich Wilhelm Deichmann gewidmet. Monographien des Römischen Germanisches Zentralmuseums 10.1*, ed. Otto Feld ve Urs Peschlow, (Bonn: R. Habelt, 1986), 77-78; Stephan Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria* (Hampshire: Variorum Edition, 1996), 176; Mary Gough, "Anazarbus", *Anatolien Studies* 2 (1952), 85-150.

duvarla kesilmiştir. 1 No.lu kilisenin apsis düzenlemesi ve yanındaki şapel yapısını Anavarza kaya kilisesi¹⁹, Lykia Bölgesi Andriake A, B, C, D kiliselerinde²⁰ görmek mümkündür. 2 No.lu kilisenin içten yarım daire, dıştan beş bölümlü apsis formu da Anavarza Havariler Kilisesi, üç bölümlü şekliyle Anavarza Güneybatı Kilisesi²¹, Kozan Ferhatlı Kilisesi, üç bölümlü şekliyle Kozan Henüzçakırı Kilisesi, Hierapolis Kastabala Kilisesi ve Meryemlik Zenon Kilisesi'nde²² kiliselerinde takip edilebilir. Yine 2 No.lu kilisenin bitişiğinde yer alan çifte şapel²³ plan uygulaması, Likya/Kydna Bazilikası, 1. Aşama Erken Dönem planında²⁴ görülmektedir. 1 ve 2 No.lu kiliselerin apsisinin dış tarafında görülen silmeler, benzer işleniş tarzıyla bu kiliselerin apsislerinde karşımıza çıkmaktadır. Yine haç motiflerinin benzerleri Kozan Ferhatlı kilisesi apsisinde yer almaktadır.

Her iki kilisede de narteks ve iç mekânda galeri katı uygulaması olup olmadığı bilinmemektedir. Yine her iki kilisede de bema kısmına açılan karşılıklı iki kapının varlığı Anavarza Havariler Kilisesi ve Güneybatı Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır.²⁵ Kiliselerin zemin döşemeleri konusunda, iç taraflarda biriken yoğun moloz malzeme ve oluşan ağaçlı alan bilgi edinmeyi engellemektedir.

Sonuç

Peri Yerleşimi'nde bulunan kalıntılar, yerleşimin Roma Döneminde var olduğunu ve oldukça geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Buradaki yaşamın Bizans Dönemi'nde de devam ettiği tespit edilen dinî binalardan anlaşılmaktadır. Kiliselerde kullanılan malzeme, kiliselerin plan şekilleri, haç ve Christogram tasvirli süslemeler, silmeler, korniş hatları vb. özellikler bilhassa komşu yerleşimler olan Anavarza, Ferhatlı, Henüzçakırı, Akören, Kadırlı ve Hierapolis Kastabala yerleşimlerinde bulunan kiliselerin özellikleriyle uyuşmaktadır. Özellikle Anavarza kiliselerinin 6. yüzyılın ortaları ve sonlarına doğru inşa edildikleri²⁶ bilgisi, Peri Yerleşimi kiliselerinin de 6. yüzyılın üçüncü çeyreği ile sonunda yani Erken Hristiyanlık Dönemi'nde inşa edilmiş olduklarını düşündürmektedir. Verilen söz konusu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Peri yerleşimi civarındaki dinî yapılaşmanın 6. yüzyıl ile 7. yüzyıl başlarına kadar

19 Gough, "Anazarbus", 85-150.

20 Bülent İşler, "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 245.

21 Gough, "Anazarbus", 85-150.

22 Guntram Koch, *Erken Hristiyan Sanatı* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007), 65.

23 Her iki yapının da örtü ve duvarlarının bir kısmı yıkıldığından iç taraflar molozla dolmuştur. Zemin temizliği yapılmadan her iki mekânın kullanım amacını tespit etmek zordur. Zira bu mekânlardan birisi vaftiz amaçlı kullanılmış olabilir.

24 Robert Oosterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, çev. Fügen Yavuz (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 107.

25 Gough, "Anazarbus", 85-150.

26 Gough, "Anazarbus", 85-150.

bir yoğunluk kazandığı gözlenmektedir. Zaten bu yüzyıllardan sonra gelişen Müslüman Arap akınları sonucu Kilikya 10. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman Arapların elinde kalmıştır.

Yerleşimin tam olarak ne zaman terk edildiği bilinmemektedir. Bu durumu saptayabilmek için bölgenin tarihine bakmak gerekmektedir. Ancak bu durum da araştırmacıları kesin olmayan olası sonuçlara götürmektedir. Bölgede 525 yılında I. Justinus zamanında ve 561 yılında I. Justinianus zamanında yaşanan iki yer sarsıntısının²⁷ bölgedeki yerleşimlere büyük zararlar verdiği bilinmektedir. Yine 542-543 yıllarında baş gösteren veba salgını²⁸ bölgenin terk edilip ıssızlaşmasına sebebiyet vermiştir. Daha öncesinden başlayan Sasani saldırıları ve 7. yüzyıl ortalarından itibaren de görülen Arap akınları neticesinde bölge nüfusu nerdeyse boşalmış, ekonomi çökmüş, kentler harap bir vaziyete gelmiştir. Kilikya'daki Arap hâkimiyeti 650-965 yıllarını kapsamaktadır. Abbasi döneminin ilk 50 yılında (750-800) Araplar Kilikya'ya yerleşmeye başlamışlardır.²⁹ Bu yıllar içerisinde yerleşimin terk edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bizanslılar, 965 yılında bölgeyi tekrar ele geçirdiklerinde tamamen nüfusu boşalmış olan bölgeye farklı milletlerden insanları yerleştirmeye başlamışlardır. Bu durumdan istifade eden Ermeniler bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bölgede yerleşen ve yönetim kuran Ermenilerin varlığına da 1375 yılında Memlükler son vermiştir.³⁰

Depremlerden olmasa bile büyük olasılıkla Arap istilası döneminde terk edilmiş olduğu düşünülen yerleşimin ve buradaki kiliselerin Bizans politikaları gereği bölgeye yerleşen Ermeniler eliyle tekrar canlanışa geçtiği makul bir yaklaşımdır. Zira yerleşim Kozan'a oldukça yakın bir mesafededir ve Kozan'ın Küçük Ermeni Krallığı'nın başkenti olduğu da düşünüldüğünde burasının boş tutulma olasılığı iyice azalmaktadır.

Sonuç olarak, Roma döneminden başlayarak iskân gören yerleşimde Erken Bizans döneminde inşa edildikleri düşünülen söz konusu kilise ve şapellerin bir süre âtil durumda kaldıktan sonra bölgeye yerleşen Ermeniler tarafından kullanıldıkları yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda sayılan tüm bu sebeplerden dolayı kilise ve şapellerin ve yerleşimin etrafını çeviren herhangi bir sur ve kalıntısına rastlanılmamıştır. Bu sebeple söz konusu yeri “kastron” olarak tanımlamak oldukça zordur. Yine yerleşimin bir “kome”dan çok, günümüz yaklaşımıyla kasaba ölçeğinde olduğu düşünülebilir. İleriki dönemlerde yerleşimde yapılacak bilimsel kazı ve temizlik çalışmalarını daha sağlıklı bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

27 Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, 279; Gough, “Anazarbus”, 85-150.

28 Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, 279.

29 Halet Çambel, Reha Günay ve Ayyüz Sabuncu, *Kumkale Toros Eteklerinde Bir Haçlı Kalesi* (İstanbul: Ege Yayınları, 2007), 55.

30 Ünal, “Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, 67-102.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*. C. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.
- Boase, Thomas S. R. *The Cilician Kingdom of Armenia*. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1978.
- Buyruk, Hasan. *Kilikya Ermenileri 2 Kale 2 Sülale*. Ankara, Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Çambel, Halet, Reha Günay ve Ayyüz Sabuncu. *Kumkale Toros Eteklerinde Bir Haçlı Kalesi*. İstanbul: Ege Yayınları, 2007.
- Çamurdan, Ahmet Cevdet. *Kozan'ı Tanyalım*. Ankara: Önder Matbaası, 1973.
- Dagron, Gilbert ve Denis Feissel. *Inscriptions de Cilicie*. Paris: E. de Boccard, 1987.
- Darkot, Besim. "Sis". *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: M.E. B. Yayınları, 1979, 710.
- Edwards, Robert. *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1987.
- Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Eyice, Semavi. "La Basilique de Canbazli en Cilicie". *Zograf* 10 (1979): 22-27.
- Fedden, Robin ve John Thomson. *Crusader Castles*. Londra: John Murray, 1957.
- Feld, Otto. "Die beiden Kirchen in Hierapolis-Kastabala", *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst, Friedrich Wilhelm Deichmann gewidmet. Monographien des Römischen Germanisches Zentralmuseums 10.1*. Ed. Otto Feld ve Urs Peschlow. Bonn: R. Habelt, 1986, 77-86.
- Gough, Mary. "Anazarbus". *Anatolien Studies* 2 (1952): 85-150.
- Gough, Mary. *Alahan: An Early Christian Monastery in Southern Turkey (Studies and Texts)*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1985.
- Hill, Stephan. *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. Hampshire: Variorum Edition, 1996.
- İşler, Bülent. "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi". *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*. Ed. Nevzat Çevik. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, 233-256.
- Koch, Guntram. *Erken Hristiyan Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Launey, Marcel. *Recherches Sur Les Armees Helenistiques*. Paris: E. De Boccard, 1950.
- Ousterhout, Robert. *Bizans'ın Yapı Ustaları*. Çev. Fügen Yavuz. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Ramsay, William M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş. İstanbul: M.E.B Yayınları, 1960.
- Sayar, Mustafa Hamdi. *Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung: Inschriften aus dem Stadtgebiet und der Nächsten Umgebung der Stadt*. Bonn: Habelt Verlag, 2000.

- Sözlü, Halil. “Ortaçağ’dan Günümüze Adana İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2019-2020 Yılı Çalışmaları”. *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları*. C. 2, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2022, 7-30.
- Stewart, Angus. “The Assassination of King Het’um II: The Conversion of the Ilkhans and the Armenians”. *Journal of the Royal Asiatic Society* 15 (Nisan 2005): 45-61.
- Ünal, Ahmet ve K. Serdar Girginer. *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Ünal, Ahmet. “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Arkeoloji Özel Sayısı* 15 (3), (2006): 67-102.
- Yurtsever, Cezmi. *Sis Kozandağlarından Tarih Seslenirse*. Adana: İzdüşüm Yayınları, 2007.

